

Festetics János

A parasztek viszonya földesurukhoz Magyarországon*¹ (1806)

E viszony kettős; tekinthető egyfelől a birtoklás, másfelől pedig a joghatóság (*Jurisdiction*) vonatkozásában.

Mind ezt egy rövid történet segítségével világíthatjuk meg a legjobban, amely e viszony keletkezéséről és fejlődéséről szól. – A nemrég lezárult évszázad első felében a magyar paraszt – csakúgy, mint Európa legnagyobb részén – jobbágyi sorban volt. A földesúr tetszőleges számú robotot, valamint bizonyos, törvényben meghatározott természetbeni szolgáltatást követelhetett tőle – például a termés és a szárnyas jószág kilencedét. Ilyen körülmények között a parasztság helyzete felettébb bizonytalan volt, és csak annyiban volt biztosított, hogy a földesúrnak érdekében állt alattvalói számára a jólét valamilyen szintjének engedélyezése. Hogy ez az életszínvonal valójában mégsem volt olyan rossz és elviselhetetlen, mint azt látszólag gondolhatnánk, arra bizonyíték, hogy az urbárium bevezetésekor – amely végső soron mégis csak a parasztek javát volt hivatott szolgálni – nagyon sok helyütt maguk a parasztek tanúsítottak oly heves ellenállást, amely katonai erő bevetését is szükségesé tette.² Ugyanakkor már a korábbi időkben is megtörtént, hogy néhány földesúr

* Megjelent a *Hesperus* 1810. évi 9. számában, a 326. oldaltól kezdődően. (A forrásban található lábjegyzeteket csillaggal jelöltük, az általunk beszúrtakat pedig arab számmal. – a Szerk.)

1 Forrás: Johann v. Festetics: Verhältniß der Bauern in Ungern zu ihren Gutsherren. In: Johann v. Csaplovics (Hrsg.) *Topographisch-Statistisches Archiv des Königreichs Ungern I–II*. Verlag Anton Doll, Wien, 1821. I/418–425. A szerkesztő ez úton is szeretné megköszönni Horváth Zitának és Vári Andrásnak a korabeli német terminológia megfejtésében nyújtott segítségét.

A szerzőről igen kevés információval rendelkezünk, János gróf nem tartozik a Festetics-család ismert alakjai közé. Szinnyei József szűkszavú szócikkén túl Nagy Iván és Kempelen Béla genealógiai táblái is csak újabb kérdéseket szülnek személyét illetően. A Festeticsekre vonatkozó szakirodalom is jobbára a család neves személyiségeire fókuszál, így mindenek előtt Szabó Dezső *A herceg Festetics-család története* (Franklin, Budapest, 1928) című munkájában. Szántó Imre *A parasztság kisajátítása és mozgalmái a dunántúli Festetics-birtokon 1711–1850*. (Művelt Nép, Budapest, 1954) című könyve érdeklődésének előterében elsősorban a földesúri kizsákmányolás áll; vonatkozó részében jobbára az általa írtakra támaszkodik Petánovics Katalin is (*A Festeticsek balatonkeresztúri uradalmának kontraktusai 1772–1793*. = Zalai Gyűjtemény 17., Zalaegerszeg, 1981).

1806-ban, a dolgozat keletkezésének évében két János nevű sarj is élt a családban. Az idősebbik a Georgicon-alapító György idősebbik öccse (1763–1844), az ifjabb előbbi fiatalon elhunyt unokatestvére (1781–1809). Szinnyei szerint a dolgozat szerzője 1792 és 1795 között a pozsonyi jogakadémia tanult (ezt Ortway Tivadar is megerősíti), majd ezt követően meghatározatlan ideig a pesti egyetemre járt, később a Vas megyei Baltaváron élt. Mivel egy jogászi észjárással megírt szövegről van szó, ez utóbbi szerzőségét valószínűsíti. Szinnyei ugyanakkor egy másik, 1787-ben megjelent munkát is neki tulajdonít, de ekkor János gróf még csak öt éves volt. A szerző pontos kilétének felfedése további kutatások feladata.

2 Erre a történetírás éppen Zalából, a Festetics-birtokokról hoz példát. A lázongások háttérben az állt, hogy az urbárium behozatalával megvalósuló engedményekért cserébe az urbárium a földesuraknak lehetővé tette, hogy az addig a parasztek által művelt írtásföldeket rövid időn belül megválthassák, azaz azt a parasztoktól végeredményben elvegyék, illetve korlátozzák a maradványföldek használatát. Vö. „általában igen magasán szabták meg a terheket”, valamint újabb kisajátításoktól tartottak (Szántó 1954: 92; vö. Petánovics 1981: 9).

alattvalói számára bizonyos körülmények között – részben kifejezetten szerződésben biztosított módon, részben szokásjog alapján – engedélyezte a birtoklást, mivel így a távolabb eső vidékekről könnyebb és biztosabb bevételekhez juthatott, vagy a távolabbi és puszta területek benépesítése céljából, illetve a – többnyire háborús időben tett – kitüntetett szolgálatok elismeréseként.

Amikor Mária Terézia bevezette az urbáriumot, ebben alapelveként foglaltatott, hogy minden olyan szerződés, amely az említett módon a parasztok részére már kedvező és biztos helyzetet biztosított, megerősítést és megdönthetetlen érvényességet nyer, egyébiránt pedig a fennálló szokásokat és hagyományokat is mindig figyelembe kell venni. Ez alapján már jelentős különbségek jöttek létre a parasztság helyzetében. Ahol ugyanis léteztek ilyen régi szerződések vagy szokások, ott ezek meg is maradtak. Ezek a következők voltak:

1. Örökös szerződésesek (*Perennial-Contractualisten*). Ezek csoportja tovább bontható olyanokra,

a.) akik szerződésük vagy szokásaik szerint birtokaik mellett a regáléjogok gyakorlását és hasznát is bírják. Majdhogynem teljes jogú földesurak, és csak annyiban különböznek a szabad királyi városoktól, hogy nem királyi, hanem urasági joghatóság alá tartoznak. Ilyen Kecskemét mezőváros esete, és még sok egyéb helyé.

b.) akik csak földjeiket birtokolják, emellett még egyik vagy másik földesúri jogosítványuk van. Az uradalmak az urasági földek mellett a legtöbb haszonélvezeti jogot [*Dominical- und Real-Rechte*] is megtartották maguknak. Sok ilyen terület található a Muraközben, *Groß Szigeth*-en, Somogy vármegyében, stb.

c.) akik úrbéri fizetségeiket (*Urbarial-Prästationen*) bizonyos pénz- vagy természetbeni fizetés révén mintegy megváltották, amelyek azonban – mivel közel egy évszázaddal ezelőtti állapotok alapján kerültek meghatározásra – mára oly jelentéktelenné váltak, hogy valójában mentességet jelentenek. Sok Szabolcs és Szatmár vármegyei település tartozik ebbe a csoportba.

A joghatóság tekintetében földesúri függésük a fenti felsorolás sorrendjében egyre erősebb. Az első a legszabadabb, az utolsó függése a legerősebb. A két előbbi rendszerint megszervezett községi elöljárósággal is bír, amely a joghatóság őt megillető részével igazgat. A jólét szintje a szerződések végtelenül változó feltételei szerint különbözik. Az első kategóriába tartozók sora a legjobb. A két utóbbi esetben mindig a szerződések feltételeitől függ, kinek kedvezőbb a helyzete.

2. Azon úrbéreszek, akiknek nincs szerződése. Ezek adóit az urbárium rendelkezéseire vezették vissza; mivel azonban ez minden esetben a fennálló szokások figyelembe vételével történt, igen nagy különbségek keletkeztek az egyes rendelkezések között, melynek eredményeképpen nem csupán minden vármegye urbáriumuk különbözik a másiktól, hanem gyakran egy vármegyén belül is több van szokásban. Alapvetően különböznek azonban egymástól

d.) az úrbérileg szabályozottak (*die Regulierten*), akik birtokait és szolgálmányait urbárium határozza meg.

e.) Az úrbérileg nem szabályozottak (*die nicht Regulierten*), akik birtokait nem urbáriumban elismert járandóság (*Urbarial-Competenz*) szerint határozták meg és

mérték fel, és akik szolgálmányai gyakorta csak régi szokások alapján lettek megállapítva, néha azonban az urbárium alapján.

f.) a szerződésesek (*Contractualisten*): legtöbbször új telepesek, akik telkeiket az urbárium alapján birtokolják, szolgálányaikat, azonban szerződésben rögzített feltételek alapján teljesítik. A szerződéses évek letelte után az uraságnak jogában áll új szerződést kötni, vagy a telkeket és az adókat az urbáriumnak megfelelően megállapítani. Ezt nevezik a helység vagy a paraszti úrbéri szabályozásának. Ugyanez bármikor megtörténhet az e.) pontban tárgyaltakkal is.

Ezekben a fő osztályokon belül is eltérések mutatkoznak a különböző fennálló régi szokások és szolgáltatások (*Servituten*), valamint a különböző urbáriumi rendelkezések tekintetében. Az urbáriumnak a következő fő altípusai vannak: 1. A magyar. 2. A bánáti. 3. A horvát. 4. A szlávón. A parasztek számára a második és a negyedik a legkedvezőbb. A szokások vagy szerződések révén már amúgy is sokféle és különböző urbárium-rendeletet tovább tartkítják a bevezetésük óta hatályos királyi és helytartótanácsi rendeletek. Ez utóbbi úrbéri ügyekben a legfelsőbb fellebbviteli fórum (*Forum super revisorum*). Mindezek eredményeképp az úrbéri joganyag ismerete a magyar jogtudomány egyik legnehezebb része lett. Azonban minden urbárium fő alapelve a *szabad költözés joga*. A jobbágnak szabadságában áll telkét egy féléves felmondási idő után elhagyni, és mindent, amit ott létrehozott (*investita*), utódjának eladni, vagy magával vinni, sőt akár meg is semmisíteni. A földesúr ennél fogva csak abban az esetben foszthatja meg jobbágját telkétől: 1. amennyiben az saját megélhetéséhez elengedhetetlen. Ennek tehát csak a legszegényebb birtokosok osztozásakor adnak helyt. 2. Ha bizonyítani tudja tökéletes alkalmatlanságát, vagy akár veszedelmességét. Ámde ebben az esetben a földesúr köteles a becslésnek megfelelően minden beruházását megfizetni, és mind az eltávolítás, mind a becslés jogi úton kell, hogy történjék. A magyar urbárium legegyszerűbb és legáltalánosabb rendelkezéseit a *Synopt. Extractus benigni Urbarii a Joanne Csausánszky ordine alphabeti editus* – Weber, Pozsony, 1802. c. műben találani.* – Ami a törvényülési jogot illeti, a földesuraság bír a rendőri és a polgári joghatósággal (*Polizei- und Civil-Jurisdiction*). Büntető joghatósággal csak az rendelkezik, akinek pallosjoga (*Jus gladii*) is van. Mintegy 8–9 olyan család lehet**, amely rendelkezik ezzel. Kisebb ügyekben, és legfeljebb 12 botütésig, a földesúr rövidúton maga, vagy fiskálisa révén hajtja végre az ítéletet; fontosabb ügyekben jogi úton, azaz az úriszéken kell eljárni, melyet a földesúr maga, de többnyire inkább egy helyettese vezet. Amennyiben maga a földesúr a bepanaszolt, akkor a parasztot a vármegyei ügyész (*Comitats-Fiscal*) képviseli. Az úriszék ítéletével szemben a vármegyei törvényszékhez (*Sedria*) lehet fellebbezni; az úrbéri ügyek felülvizsgálata kikerülhetetlenül a helytartótanácsra tartozik.

Ezután az ismertetés után áttérve a magyarországi parasztság helyzetére, azt tapasztaljuk, hogy az a birtoklás vonatkozásában korántsem az önkény, hanem törvények által meghatározott. Ugyanakkor roppant sokféleség uralkodik, amely a már bemutatott okok mellett mindenekelőtt abból fakad, hogy az urbárium egyforma

* Az úrbéri ügyekről szóló legjobb mű a *Jus Georgicum* Carl Phalertől, gróf Festetics fiskálisától (Keszthely, 1820). A Kiadó megjegyzése.

** Azt hiszem, jóval több. A Kiadó megjegyzése.

törvényeit egy olyan országra alkalmazták, melynek viszonyait akkoriban nem ismerték, részben még ma sem ismerik; amelynek határain belül a gazdasági, kereskedelmi és természeti viszonyok végtelen sokféleségét tapasztalni, és amely nagyban különbözik ama országoktól, melyekből az úrbéri viszonyok származnak; és végül abból, hogy alig ismerni még egy olyan országot, ahol a gazdasági és kereskedelmi viszonyok oly nagy átalakuláson mentek volna át, mint Magyarországon az elmúlt 20 évben. 50–60 évvel ezelőtt például, az urbárium bevezetése idején Somogy megyére az egy telket adó úrbéri állomány (*Constitutivum urbarial*) méretét 18, 1100–1300 □-ölszámú hold szántóban határozták meg, valamint 6, 800–1000 □-ölszámú kaszás rétben. Mindezt olyan talaj esetében, ahol a mag szokásos művelés mellett jó esetben öt szemet terem. Békés megyében ugyanezt az állományt a szántót és rétet egybe véve, 1 holdat 1500–1600 □-öllel számítva, 58–62 holdban határozták meg, olyan földön, amely egy mag után 6–10 szemet ad. Akkoriban egy mérő búza az előbbi megyében 30–45 krajcárt ért, az utóbbiban gyakran semmit sem, és úgy váltották pénzre, hogy a disznókkal feletették. Előbbi vármegyében ma egy mérő búza átlagosan 3 forintot ér; az utóbbiban – a belső országrész pontosabb ismerete, a terjedő dunai hajózás, a bácsi csatorna megnyitása stb. révén – ugyanilyen szintre emelkedett, és nem ritka, hogy túl is szárnyalja azt. Somogy vármegyében a földesúr a robot felett túlmunkát kérhet, és azért szabott árat fizet; az utóbbiban, mivel a javak oly távoliak és ismeretlenek voltak, a földesurak alig művelték földjeiket, és boldogok voltak, ha a paraszt a robotot 6 krajcárért megváltotta. Mármost bárhol pillantsunk is a szorosan vett gazdaságra, kemény embernek tartják azt a földesurat, aki a robotnak csak felét engedi megváltani, míg a másik felét maga használja fel. E tekintetben összességében nem nevezhető rossznak a parasztok helyzete; és a magyar parasztság nagyobbik fele, meglehetősen módosabb, mint a többi örökös tartomány parasztsága. Ha a magyar paraszt a tüzes égbolt alatt, amikor egyes vidékeken mérföldszám egyetlen fa sem vet árnyékot, nyaranta csupán vászonruhákban jár, ez nem szegénységét bizonyítja; miként házai kisszerű építészete sem. Ez egyrészt az éghajlatból fakad, másrészt a még nem teljesen elkorcsosult mértéktelen keleti karaktert mutatja. E látszólag szűkös ruházat mellett télen viszont sűbát hord, amely ma 50–70 forintba kerül, a könnyű nyári bocskort csizmára cseréli. Hús- és szalonnaétekkel gazdagon táplálja magát; nem könnyű és olcsó sört iszik, hanem rendszerint bort, gyakran drágát. Egy pár igás ökör árát 200-ról 400 forintra is felveri, de nem azért, mert kétszer olyan nehezek vagy erősek lennének, hanem mert szarvaik 2–3 hüvelykel hosszabbak és szépen csavartak. S végül, az első-magyarországi parasztok az utóbbi időben gyakran több száz forintért szereztek be ezüstöt.* Ahol a zord klíma és a kevésbé termékeny talaj a parasztot rákényszeríti, ott nagyobb szorgalommal dolgozik házán, mert több az igénye, huzamosan jobban öltözködik, és akár 20 órát is dolgozik egy nap. Erre bizonyítékul szolgálnak a cipszerek, és egyáltalában a felső szláv megyék.

* Később ezekért. Nem szabad felednünk, hogy e dolgozat 1806-ban keletkezett. A Kiadó megjegyzése.

A joghatóság vonatkozásában nem tagadható, hogy a jobbágy a földesúr (ön)kényének alávetett, mivel az első fokú bíróság (*Forum primae Instantie*) minden esetben az úriszék, következképp egy olyan bíróság, amelyre a földesúrnak van a legnagyobb befolyása; másrészt mivel védői és képviselői is a nemesi rendből valók.

A vitás úrbéri ügyekkel kapcsolatban már megjegyeztem, hogy ezeket szükségképpen be kell mutatni a helytartótanácsnak jóváhagyásra, ami bevett módja a jobbágy földesúrral szembeni folyamatos védelmének, gyakran utóbbi rovására is. Ezt bárki megtapasztalhatja, akinek a rét- és legelőhasználat jogosságával, a fa- és nádvagással stb. kapcsolatos vitás ügyei vannak a helytartótanácsnál. De legtöbbször, minden várakozás ellenére, maguk a vármegyei előljárók a jobbágyok legbuzgóbb védelmezői, talán mert hiúságukat legyezgeti, hogy náluk hatalmasabbakkal láttathatják jóságuk dicséretét; de gyakran a parasztoktól húzott haszon miatt; és talán igazságérzetből és méltányosságból is. Végül a paraszt számára a trónhoz is nyitva áll az út, és egy olyan országban, ahol elegendő számú ügyvéd van, soha sincs hiány az erre felbujtóknak. Így amilyen értelmetlen lenne a hibás viszonyok mentegetése, csak mert ezek más, nem kevésbé hibás szabályok által akadályoztatva vannak abban, hogy mindazt a veszedelmet előidézze, amit előidézhetnének, ugyanilyen túlzás volna azt állítani, hogy Magyarországon egyetlen olyan földesúr sincs, aki alattvalóit tönkretenné; beszédes példák szólnak az ellenkezőjéről. Ezzel szemben azt is el kell ismerni, hogy az esetek döntő többségében a jobbágy helyzete törvények által biztosított, és e törvények betartása felett magasabb helyeken szigorúan őrködnek; valamint hogy még ahol a viszonyok az önkénynek túlzottan tág teret is adnak, ennek rossz hatásait részben a helyi viszonyok, részben más törvények megakadályozzák. Például egyáltalában nem megengedett, hogy az adózás alá vont telkeket majorsági területté alakítsák. Ha tehát a földesúr meg is találja a módját, hogy a parasztot miként távolítsa el telkéről, ebből semmi haszna nem származik, sokkal inkább jelentős kára, hiszen paraszt nélkül hiány lesz a munkásokban. Végül, ahol történnek is erőszakoskodások, ott ezek többnyire onnan erednek, hogy az ügyes és rosszindulatú hatalmasság minden törvényt félreállíthat, és elnyomhatja a gyengébbet. Ilyennel azonban bármely más, nem magyar tartományban, bármely törvénykezés mellett, bármilyen éghajlaton találkozhatunk.

Írásomban a magyar paraszt helyzetét csak egy szemszögből ismertettem, nevezetesen, hogy azt miként határozza meg a földesúrhoz fűződő viszonya. Azonban ezt még végtelenül és igen változóan módosítja a közhatóságok szervezete, az adók elosztása, a vármegyei házipéztár nagysága, a gazdasági, kereskedelmi és katonai helyzet. – Mindent egybevetve bátran ki merem jelenteni, hogy a magyar paraszt helyzete ugyanolyan jó, talán még jobb, mint a többi örökös tartományban, még ha vannak is olyan esetek, ahol szenved és tűr, mint ahogy a világon mindenütt vannak egyének, akik a társadalmi rend áldozatai [Opfer der gesellschaftlichen Ordnung – sic!]. Ennek legékezebb bizonyítéka a Magyarországra történő bőséges bevándorlás, magukból az örökös tartományokból is, ahol a magyar földműves oly gyakran kárhozottatott elnyomatása mégiscsak ismert kellene, hogy legyen; másrészt a betelepülők, akik korábban pontosan érdeklődnek, kezdetben mindig csak egyenként jönnek, és csak beszámolóik nyomán követik őket többen.

Az utóbbi években úgy megemelkedett e bevándorlók száma, hogy az örökös tartományok hatásági panaszt emeltek, miközben a szláv megyékből kivándorlás még a terméketlenekből és népességben gazdagokból sincs soha, vagy csak egész ritkán a közeli termékeny és éppenséggel nem túlnépesedett Morvaországba. Végül az is megfontolandó, hogy a magyar paraszt kultúrállapota nem teszi számára érezhetővé a viszonyok (*Verfassung*) szigorát, és ez az alacsony kultúra talán egy ehhez igazodó jogalkotást tenne szükségessé. Ez mindazonáltal sem a kormányt, sem a magánszemélyeket (*Privaten*) nem akadályozhatja meg abban, hogy a földművest a nevelés révén a pallérozottabb viszonyokhoz méltóvá és alkalmassá tegyék. A visszaélések legyűrésére szép kísérletek ama deputációk munkálatai, amelyeket az 1790-es országgyűlésen több törvényhozási tárgyban létrehoztak, de amelyek lezárása több okból kifolyólag a mai napig elmaradt.

Fordította: *Rosta Gergely*

Sajtó alá rendezte: *Horváth Gergely Krisztián*